

**ВІЗУАЛЬНА СПАДЩИНА ВАДИМА ЩЕРБАКІВСЬКОГО —
ПЕРШОДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОГО
САКРАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА, НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА ТА
ЕТНОГРАФІЇ (ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ ІН НАН УКРАЇНИ)**

THE VISUAL HERITAGE OF VADYM SHCHERBAKIVSKYI IS THE
PRIMARY SOURCE FOR THE STUDY OF THE GENESIS OF UKRAINIAN
SACRED CONSTRUCTION, FOLK ART AND ETHNOGRAPHY (BASED ON
ARCHIVAL MATERIALS OF THE INSTITUTE OF NATIONAL ACADEMY OF
SCIENCES OF UKRAINE)

© Тарас Я., 2023

Світлини і негативи В. Щербаківського є важливим джерелом для вивчення генези українського сакрального будівництва, архітектури, народного мистецтва та етнографії. Вони є основою для відновлення мистецької традиції, зберігають актуальності, далеко виходять за межі історіографічного дискурсу.

Об'єктом дослідження є спадщина негативів В. Щербаківського, яка зібрана музеєм НТШ. Предметом — практика використання візуального матеріалу Вадимом Щербаківським для вивчення генези українського сакрального будівництва, народного мистецтва, етнографії та для відновлення мистецької традиції.

Методи: порівняльно-історичний аналіз застосовано для проведення реконструкції, вивчення та дослідження певних етнографічних територій України; синхронний та діахронний — для характеристики змістової варіативності його фотофіксацій, використання для побудови генези української сакральної архітектури та щодо її походження.

В статті висвітлена співпраця В. Щербаківського з НТШ, його наукові дослідження в Галичині на початку ХХ ст. та на Полтавщині, показано, як зібрані візуальні джерела дозволили В. Щербаківському стверджувати про існування самостійного “українського церковного стилю”, що українська мистецька традиція є підтвердженням національної ідентичності, висвітлено, як його фотофіксація української церковної архітектури стала важливим чинником в розбитті великоросійської итуки у привласненні чужих досягнень.

Показано, як візуальні джерела служать артефактами для вивчення архітектури, народного мистецтва, етнології та історії Церкви, поставлені завдання щодо опрацювання та оцифрування світлин і негативів В. Щербаківського та видання альбому до 150-річчя з дня народження.

Ключові слова: Вадим Щербаківський, Наукове товариство ім. Шевченка, музей НТШ, Інститут народознавства НАН України, Бойківщина, Гуцульщина, Закарпаття, Покуття, генеза української сакральної архітектури.

Постановка проблеми

За радянських часів, коли влада боролася з Церквою, вдалася до руйнування храмів, ліквідації віруючих громад, тотального контролю над духовенством, форсованої боротьби з релігійністю, співробітники музейних закладів не завжди з розумінням ставилися до тих скарбів, які вони одержали в спадщину та якими володіли.

Так, у середині 1950-х років Державний музей образотворчого мистецтва (нині — Національний художній музей України) вирішив позбутися двох тисяч ста шістдесяти негативів, які вважав непрофільними для закладу, й передати їх до музею архітектури Академії архітектури УРСР. Матеріали Академії архітектури УРСР до 2008 року зберігалися в науково-дослідному інституті теорії та історії архітектури і містобудування, а після його ліквідації, очевидно, надійшли до Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Заболотного.

Така сама доля сталася з візуальними матеріалами музею Наукового товариства ім. Шевченка (далі — музей НТШ), які після його ліквідації були передані Музею етнографії і художнього промислу у Львові.

Оскільки сакральне мистецтво за советських часів не толерувалося, наявні візуальні джерела з цієї тематики зі збірки НТШ в музейних експозиціях та в дослідженнях були недоступними та “забутими”. Це сталося ще й тому, що наукова та візуальна доказова база української окремішності була зібрана вченими, яких советська влада зачислила до буржуазних націоналістів. Покликання на їхні праці та джерельні матеріали були заборонені, імена В. Щербаківського, Ф. Вовка, В. Січинського замовчувалися.

Зауважимо, що накопичений В. Щербаківським під час експедицій до багатьох регіонів України фактичний матеріал, насамперед світлини та негативи, нині розпорошений по різних інституціях: частина зберігається в полтавському музеї, київських музеях та архівах, в науковому архіві Інституту археології НАН України, державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці ім. В. Заболотного. Візуальні матеріали В. Щербаківського поневіряються світами: у державному архіві в Празі, у фонді Щербаківського, що має назву “Український музей”, архіві Союзу українців у Великій Британії (Лондон) (Франко А., Франко О., 2012, с. 63).

Сьогодні ми знаємо, що у Національному музеї у Львові збереглися світлини і рисунки дерев'яних церков та дзвіниць Жидачівщини, Коломийщини, Косівщини, Рогатинщини, Снятівщини (Павличко Я., 1995, с. 105, 108–115).

Необхідно зазначити, що наукова спадщина братів Вадима та Данила зібрана і представлена у фундаментальному виданні “Щербаківський В. М., Щербаківський Д. М. Українське мистецтво: в двох томах” (Щербаківський В., Щербаківський Д., 2015). У цьому виданні світлини Вадима та Данила Щербаківських скановані із попередніх друкованих видань цих авторів, вони невисокої якості, ілюстрації для другого тому взяті зі світлин, що зберігаються у фонді Д. М. Щербаківського в науковому архіві Інституту археології НАН України.

В той же час ми маємо першоджерело — негативи музею НТШ, які зберігаються сьогодні в архіві ІН НАН України, які засобами сучасної техніки дають можливість отримати високоякісні відбитки для друку. До цього необхідно додати, що не всі збережені негативи В. Щербаківського побачили світ, про це свідчить їх збірка музею НТШ.

Паралельно з фіксацією шедеврів сакральної архітектури В. Щербаківський зафіксував деградацію мистецтва в Галичині, основною причиною якої стало польська експансія та західні впливи. Він вважає, що дерев'яна архітектура, що перебувала в руках сільських майстрів, лишилася єдиним феноменом. У наявних світлинах та негативах В. Щербаківського ми не маємо зафіксованих церков, які будувалися в кінці XIX – на початку XX ст. професійними архітекторами. Він це пояснює так: “тем же де не бралися за роботу так звані архітекти, а по суті вандалі в ковнірчиках, там певне на багато віків вони спинили розвій естетики серед селян і спричинилися до занепаду культурного. Є між ними й такі, що мають на своїй душі більш півтори сотні церков. Гіршого варварства здається не може бути” (Щербаківський, 1909). Це важливе спостереження В. Щербаківського є поза увагою сучасних

дослідників, які знають цих архітекторів, але їх не називають та прославляють. Сьогодні ми маємо одиниці дерев'яних сільських церков, збудованих за проектами архітекторів, які би були шедеврами.

Світлини і негативи церков, дзвіниць В. Щербаківського є важливим документом для вивчення генези українського сакрального будівництва, яке було перерване в радянські часи. Вони є джерелом для відновлення цієї мистецької традиції, зберігають актуальність, виходять далеко за межі історіографічного дискурсу.

Мета статті

Мета — оприлюднити та проаналізувати інформацію про негативи Вадима Щербаківського, які зберігаються у фондах Інституту народознавства НАН України, показати його обізнаність з фотографічною практикою, висвітлити їх цінність для архітектури, народного мистецтва, етнології, історії церкви.

Виклад основного матеріалу

Датовані негативи В. Щербаківського ми маємо з 1904 року. Вони розміром 13×18 см, зберігалися в музеї НТШ під інвентарними номерами № 3683–3687, в МЕХП — 780, 1996, 1198–1200. На 6-ти негативах В. Щербаківському вдалося зафіксувати в с. Княгиничі Рогатинського повіту гаївку (гігалку). На пластині зафіксовано, як на Великдень біля церкви Вознесіння Господнього відбувається це святкове дійство. Вадим Щербаківський візуалізував його діалогічну форму — хоровод та ігри. Це виняткова фотофіксація народного обряду, який мав місце у Західній Україні. Вона унікальна ще тому, що існуючими апаратами на той час, коли витримка експозиції була кілька секунд, було важко зафіксувати динамічний сюжет.

Важливі ці негативи ще й тим, що вони засвідчили, що В. Щербаківський перебував 1904 р. в Галичині, де за дорученням Московського археологічного товариства фотографував церкви. Звіт про цю екскурсію був надрукований в Працях Тринадцятого Археологічного з'їзду в Катеринославі 1905 р. (Краткий отчет об экскурсии, 1908).

Негативи 1904 р. також засвідчили, що В. Щербаківський співпрацював з НТШ. Його публікація “К вопросу о типах старинных малорусских церквей” в “Археологической летописи” (Щербаковский, 1904.) привернула увагу до українських дерев'яних церков як тих, хто визнавав український церковний стиль, так і тих, хто заперечував його існування.

Світлини, які зробив В. Щербаківський під час перебування в Галичині в 1904 р. за дорученням Археологічного товариства та у 1909–1910 рр., він презентував на виставках. Відомо, що його світлини, які відтворювали житлові, господарські споруди та церковне будівництво, були в експозиції Стрийської виставки в 1909 р., серед численних збірок надійшли до музею НТШ (Гнатюк, 1904). Цю збірку світлин музей НТШ одержав завдяки Володимиру Гнатюку, який ще до закриття 29 вересня Першої хліборобської виставки в Стрию 10 вересня 1909 р. опублікував звернення до учасників і організаторів передати експоновані матеріали до музею НТШ та подав список, в якому серед предметів були світлини В. Щербаківського.

На той час В. Щербаківський був добре обізнаний з фотографією. Його знайомство з фотографією розпочалося в студентські роки, коли після участі в заворушеннях в Петербурзі і Москві змушений був 1902–1904 рр. жити у Київській губернії у батьків. Тоді він об'їздив 35 сіл Сквирського і Радомишльського повітів, де фотографував церкви, дзвіниці, іконостаси, ікони, килими тощо (Нестуля, 1995, с. 150).

Співпраця В. Щербаківського з братом Данилом, М. Біляшівським, Г. Павлуцьким була поштовхом до активної фіксації церков України. За спогадами В. Щербаківського учасниками поїздок по церквах були “я і сам Біляшівський, і мій брат, а пізніше, з 1906 р. прилучився до того ще один архитект Мощенко, що скінчив у Петербурзі архітектурний відділ при Академії Мистецтв, а потім політехніку у Львові” (Нестуля, 1995, с. 150). Зауважимо, що інформації про архітектора К. Мощенка, який фотографував з В. Щербаківським церкви, небагато. Знаємо, що він навчався на початку 1900-х

років у Львівській політехніці, що свою колекцію світлин сакральних споруд вивіз у США і передав в архів музею Консistorії УПЦ в США, яка заходами Мстислава (Скрипника) перевезена до м. Баунд-Брук у штаті Нью-Джерсі. Сьогодні стоїть завдання дослідити цю колекцію як для історії сакральної архітектури України, так і для його співпраці з В. Щербаківським.

Фотографував В. Щербаківський на скляні пластини розміром 13×18 см, пізніше — 9×12 см.

Аналізуючи наявні негативи В. Щербаківського, необхідно відзначити, що найбільше на них зафіксовано церков та дзвіниць. Збереглися негативи дерев'яних церков з його подорожей на Бойківщину (Бориня, Волосянка, Матків, Славсько, Сколе, Топільниця Горішня, Топільниця Долішня, Тур'є, Турка), Буковину (Конятин), Закарпаття (Таламаш, Плав'я, Шелестів), Покуття (Балинці, Княздвір, Коломия, Хлібичин, Трофанівка, Тюдів), Гуцульщину (Бистрець, Довгополе); Рогатинський (Вербилівці, Данильче, Жовчів, Мартинів, Підгороддя, Рогатин), Жидачівський (Волцнів (Заріччя), Іванівці, Яйківці) повіти (рис. 1, 2).

Рис. 1. Бойківська школа народного храмового будівництва. Церква Покрови Прсв. Богородиці, с. Таламаш (нині присілок с. Гукливий Закарпатської обл.), XVIII ст. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1860.

Рис. 2. Бойківська школа народного храмового будівництва. Церква св. Миколая, с. Тур'є Львівської обл., 1690 р. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1613.

Сьогодні також наявні негативи дзвіниць церков у селах: Різдвяни, Гошів, Витвиця (Долинського повіту), Підгороддя, Чесники (Рогатинського повіту), Верхня Бережниця Шляхетська, Станькова, Збора (Калуського повіту), Яйківці (Жидачівського повіту), Топільниця Горішня, Топільниця Долішня (Турківського повіту), Яремче (Надвірнянського повіту). Зафіксував візуально В. Щербаківський в околицях Львова в селах Вовків, Жирівка, Кугаїв церковні речі (рис. 3, 4).

Рис.3. Бойківська школа народного храмового будівництва. Церква Успіння Прсв. Богородиці, с. Топільниця Горішня (нині с. Топільниця Львівської обл.), 1730 р. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1724.

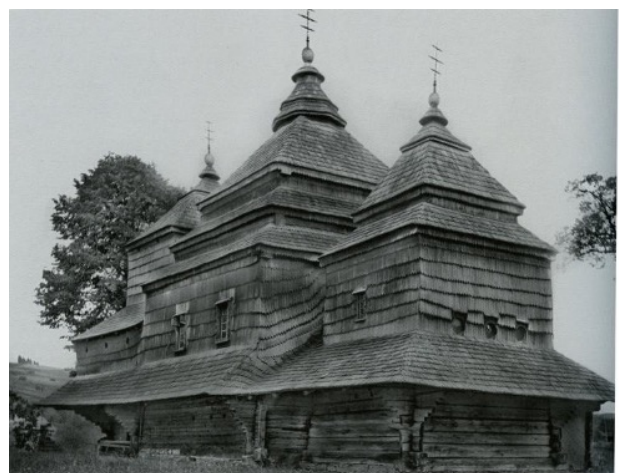

Рис.4. Церква з верхом "четверик на четверику". Церква заслання Св. Духа. Бориня 1746. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ.

Фотографуючи церкви, В. Щербаківський також фіксував свята, які відбуваються біля них: “Свячення паски 1910 р. Княгиничі” (НТШ інв. № 3880), “Служба Божа біля кринички. Княгиничі” (НТШ інв. № 3914), “На Великдень. Княгиничі” (НТШ інв. № 3878–3879).

Паралельно із фіксацією сакральних об’єктів він в 1909–1910 рр. фотографував жіночий та чоловічий одяг в селах Балинці, Бистрець, Гребенів, Калуш, Коршів, Криворівня, Зіболки, Плоске, Ростоки, Свалява, Славське, Розтоки, Коломия, Трофанівка, Ліски, Гаї та Рудно.

В архіві є низка негативів, на яких зафіксовані типи: “Типи селян. Бистрець” (НТШ інв. № 3901–3907); “Типи селян. Ростоки” (НТШ інв. № 3923, 3924); “Типи селянок. Балинці” (НТШ інв. № 3876); “Типи сільських дівчат” (НТШ інв. № 3877); “Тип сільського священика. Довгополе” (НТШ інв. № 3919); “Гуцулка на коні. Криворівня” (НТШ інв. № 3921); “Гуцульський гірник під Вижицею” (НТШ інв. № 3883).

Заслужує уваги фіксація В. Щербаківським етнографічних об’єктів: “Сільська хата. Княгиничі” (НТШ інв. № 3881), “Сільська стодола. Княгиничі” (НТШ інв. № 3915), “Пасіка. Криворівня” (без номера), “Копиця сіна. Криворівня” (НТШ інв. № 3884, 3885), “Копаня картоплі. Крилос” (НТШ інв. № 3926).

Необхідно зазначити, що В. Щербаківському ми завдячуємо фіксацію хрестів, капличок на Гуцульщині, Бойківщині. У с. Тюдів він сфотографував “Хрест на цвинтарі зі старої церкви” (НТШ інв. № 3925, МЕХП 2230), “Хрести на цвинтарі” (НТШ інв. № 3925 3671, 3673–3875, 3917, МЕХП 2231–2235), “Капличка в Тюдові” (НТШ інв. № 3872); в с. Микуличин “Хрест побіч церкви” (НТШ інв. № 3875, МЕХП 2231); в с. Черче Рогатинського повіту “Кам’яний хрест біля старої церкви (на цвинтарі)” (НТШ інв. № 3700, МЕХП 1978), “Кам’яний хрест на цвинтарі” (НТШ інв. № 3694, МЕХП 2286); в м. Сколе “Різьблений хрест” (НТШ без номера, МЕХП 2185); в с. Жовчів Рогатинського повіту “Кам’яний хрест на цвинтарі” (НТШ інв. № 3702, МЕХП 1975), “Різаний дерев’яний хрест” (НТШ інв. № 3709 МЕХП 1974). (Рис. 5, 6).

Рис.5. Гуцульська школа народного храмового будівництва. Церква Успення Прсв. Богородиці, с. Княждвір Івано-Франківської обл., 1864 р. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1800.

Рис. 6. Гуцульська школа народного храмового будівництва. Церква Введення Прсв. Богородиці, с. Тюдів Івано-Франківської обл. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1797.

За В. Щербаківським числиться 6 негативів хрестів з Буковини. На конвертах, в які уложені негативи, вказано “Буковина фот. В. Щербаківський?” (НТШ інв. № 27465/6, МЕХП 1702–1705, 1363).

Як мистецтвознавець він звернув увагу на красу української природи, її ландшафти, в яких розташовані села. Вадим Щербаківський, перебуваючи в Карпатах у 1909–1910 рр., зафіксував нам такі краєвиди: “Над Черемошем скеля” (с. Довгопілля) (НТШ інв. № 18780/4), “Вид на кладку” (Криворівня) (НТШ інв. № 18649/18), “Вид з Хом’яка на Явірник” (Ворохта) (НТШ інв. № 18649/11), “Гірський краєвид з Хом’яка” (Микуличин) (НТШ інв. № 18780/3), “При долині потока” (Яремче) (НТШ інв. № 18649/5), “Вершина Хом’яка” (Микуличин) (НТШ інв. № 18649/6), “Менілітові веретя над Прутом” (Микуличин) (НТШ інв. № 18649/7), “Над Черемошем (Довгопілля) (НТШ інв. № 18649/9), “Довбушів камінь” (Яремче) (НТШ інв. № 18649/13), “Вид на Явірник” (Микуличин) (НТШ інв. № 18649/20). Це кліше розміром 9×9 см.

Краєвиди сіл, природні ландшафти є важливим джерелом для вивчення крайобразу нашої Батьківщини, одним із маркерів української ідентичності. Зауважимо, що тема українських краєвидів не стала предметом дослідження сучасних вчених, хоча В. Щербаківський заложив її підвалини. Наявні негативи світлин народної архітектури, церков, одягу, краєвидів В. Щербаківського прекрасно ідентифікують Гуцульщину.

У фондах ІН НАНУ збереглися негативи 9×12 см, де він під час експедицій фотографував церкви та хати на Полтавщині (дерев’яні церкви в сс. Дзюбанівка, Попівка, одяг в с. Попівка), Сумщині (хата в с. Бондарівщина), Харківщині (дерев’яна церква в с. Санжара). Згідно напису на конверті “Церква в с. Попівка. 1915” можна зробити висновок, що він в цей рік перебував на Слобожанщині і зробив фотофіксацію об’єктів Слобожанської школи народного будівництва.

В. Щербаківський фіксував не тільки архітектуру церков, а й цінні артефакти, які в них зберігалися. В с. Сорочинці Миргородського району Полтавської області він фотографує “різьблений крилос церкви Данила Апостола”, “старе сідалище гетьмана”, “фрагмент іконостасу”; в с. Попівка Опішнянського району — “металеві прикраси Євангелія”. Сьогодні невідомо, коли і при яких обставинах він передав свої негативи з Полтавщини, Харківщини на збереження музею НТШ у Львові. Це могло бути пов’язано з бажанням зберегти візуальну інформацію про українські церкви в надійному місці, коли його почали переслідувати.

Фотографував В. Щербаківський об’єкти матеріальної культури з позиції їх цінності як джерела для мистецтва та етнографії. Вони служать артефактами для вивчення архітектури, народного мистецтва, етнології, історії церкви.

Наприклад, його світлина “Дзвіниця в с. Бистриця” цінна тим, що ми маємо рідкісний тип — шестигранну дзвіницю, перед якою стоїть група гуцулів в автентичних одностроях. Це саме можемо побачити на світлині, де перед церквою Покрови Пресв. Богородиці в Таламаші на передньому плані — бойки у святочному одязі.

Унікальними є світлини В. Щербаківського з експедиції на Бойківщину в 1909–1910 рр. Йому вдалося зафіксувати важливі взірці для вивчення генези української сакральної церкви: тридільну двоверху з крилосами та емпорою над бабинцем церкву в Топільниці Горішній (церква Успіння Пресв. Богородиці, 1770 р.), тридільну триверху із дзвіницею над бабинцем в Таламаші XVII ст., тридільну триверху з крилосами та дзвіницею над бабинцем (церква св. Миколи в Тур’є, 1610 р.) (Тарас, 2007, с. 396, 397).

Особливо цінним для нас є виявлений в архіві негатив церкви в с. Мшанець. “Це — важливий взірець для вивчення генези української сакральної архітектури, свідчить про існування давньої традиції в Україні чотирибічних верхів, які мали місце не тільки у тридільних, а й у хрещатих типах церков” (Тарас, 2016, с. 499). Завдяки негативам С. Щербаківського ми маємо уяву також, як первинно виглядали хрещаті п’ятибанні церкви у сс. Княждвір 1864 р., Ворохта XVIII ст., Коршів 1843 р.

Окремі негативи треба вивчати на предмет інформації, яку вони несуть. Зі села Жовчів Рогатинського району є негатив В. Щербаківського з підписом на конверті “Підстава фігури (Світовида)”. Це важливе візуальне джерело для вивчення дохристиянських вірувань.

В. Щербаківський як вчений старався зберегти важливі артефакти для історії, етнології. На Гуцульщині він зафіксував “гуцула-лірника” (НТШ інв. № 3883, МЕХП 2007), “столярну школу у Вижниці” (НТШ інв. № 3917, МЕХП 2235).

Багато негативів В. Щербаківського підписані неконкретно: “Вид галицького села”, “Сільська хата”, “Церква на Буковині”. Такі негативи вимагають їх атрибутувати, визначити місцезнаходження. Якщо церкви можна атрибутувати за об’ємно-планувальним рішенням, то атрибуція хат, видів сіл вимагає певної методики вирішення цієї проблеми. Атрибуцію можна буде здійснити за вивченням інвентарних номерів музею НТШ.

Зібраний польовий джерельний матеріал та фотофіксація дерев’яних церков дозволили В. Щербаківському ще в 1906 стверджувати про існування самостійного “українського церковного стилю”, що “настільки ж самостійний, оригінальний і прилашений до артистичного смаку тої людності, серед котрої він виявився, як і всі інші стилі, напр., галицький або візантійський” (Щербаківський, 1906).

Наукові висновки В. Щербаківського свідчать про те, що українська мистецька традиція є додатковим підтвердженням національної (етнічної) особливості: “вся архітектура характеризує етнічну єдність і ліпше ніж що інше обрисовує нам духовне обличчя українського народу, найліпше показує, які непроходимі духовні межі відділяють його від московського і польського народу” (Щербаківський, 1910, с. 247).

Такий висновок йому допомогли зробити очевидні спільні об’ємно-планувальні ознаки української церкви, які прив’язані до території й практично трансформуються на ній. Вони візуально сприймаються рідними мешканцями, українською етнічною спільнотою і є чужими для російської, польської етнічних спільнот.

Звісно, що такий висновок, за визначенням одного із рецензентів, мав “безперечно всеросійський інтерес”. На нього зреагували російські мистецтвознавці, які почали доводити, що ідентифікаційні ознаки української церкви тотожні російським, а також спрямували свої “наукові зусилля” в русло руйнації візуальних ідентифікаційних маркерів української церкви з метою заперечити існування українського стилю в архітектурі церков.

На закиди російських вчених відреагувало Наукове товариство ім. Шевченка. Відреагувало НТШ тому, що “пройшовши крізь “горнило” різного роду російських, польських і т. и. націоналізмів та пересудів, витвори нашого мистецтва дуже часто перетоплюють ся на “памятники руссаго искусства”,

“zabytki przeszłości Polski” і т. и. річи досить непевної і невизначної приналежності та походження” (Назаріів, 1913, с. 215).

Воно доручило В. Щербаківському “прослідити відміни бойківського типу церков від загального” (Щербаківський, Церкви на Бойківщині, 1913, с. 5) і відповісти на закид Ігоря Грабаря, що бойківські церкви за типом є ближчими до російських, ніж до українських. Майже два роки В. Щербаківський досліджував церкви в напрямку Стрий–Лавочне–Мукачів.

Розуміючи, що такі закиди будуть весь час та важливість української церковної архітектури для підтвердження національної ідентичності, В. Щербаківський за сприяння “Народного слова” видає 1909 р. монографію “Архітектура у різних народів” (Щербаківський, 1909), яку в 1910 р. перевидає за власний кошт (Щербаківський, 1910). Він робить це з метою показати “архітектурні пам’ятки тих народів, котрих діяльність уже стала власністю історії”, а таку власну “історію архітектури і штуки має Україна” (Щербаківський, 1909, с. 1, 208).

У розділі “Українська архітектура” на прикладі завершення верхів української та російської церков В. Щербаківський доводить, що українська головка (баня) церкви “не подібна до головки московського стилю, бо мала внизу криса, і трималася на широкій шийці, тогді як московська кругла як цибуля і дуже велика трималася на вузькій шийці” (Щербаківський, 1910, с. 224). Він робить висновок, “що на всій широчезній просторіні України, від харківських слобод до мукачівських гір на Угорщині стиль архітектурний є одноцільний, місцеві відміни не виходять по за відомі межі і всі вони переняті одною думкою, відповідають одному смакові, викликають один настрій. Сі церкви не забавляють глядача десятками головок як московські, ні, вони вражають внутрішню єдністю, гармонією в частях і дають чоловікові підвищений настрій” (Щербаківський, 1910, с. 134, 233).

Щоб показати цю різницю, він дає ілюстративний матеріал — світлини, які він зробив в Уманському повіті (ц. св. Миколая в м. Торговиця), Васильківському (ц. в с. Пологи), Липовецькому (ц. в с. Конелі, 1748 р.), м. Дашеві, м. Новомосковську (Самарі), на Гуцульщині (сс. Конятин, Княждвір), Бойківщині (сс. Ясень, Тур’є), у Києві (ц. Теодозія Печерського, ц. Покрови на Подолі, церква над ближніми печерами, Вознесенська церква Фльорівського монастиря 1731 р.) (Щербаківський, 1909, рис. 188, 191, 196, 197, 1999, 201–209).

У 1911–1914 роках була опублікована “История русского искусства”, в яку за старим шаблоном привласнення Росією українських здобутків включають дерев’яне зодчество Прикарпатської Русі та дерев’яне зодчество України і зараховують його до російського мистецтва (Грабарь, 1914). В цій історії І. Грабар силувався пов’язати українське церковне будівництво з російським зодчеством. Він стверджував, що бані галицьких церков св. Юрія і Чесного Хреста в Дрогобичі та церкви у Роздолі у вигляді цибулі вповні відповідають тій традиції, яка існувала в центральній Росії наприкінці XVI і впродовж XVII ст., а, отже, церква св. Юрія в Дрогобичі є російською (Грабарь, 1914).

Так само російські “вчені” пов’язують бойківські церкви з північноросійським зодчеством. Ознайомившись під час експедиції з бойківськими церквами, В. Щербаківський дає таку відповідь І. Грабарю: “треба зовсім не знати сути великоруської штуки, ні українського будівництва щоби висказати такий погляд” (Щербаківський, Церкви на Бойківщині, 1913, с. 12), “бойківські церкви вповні належать до українського стилю; мають вони разом з ним усі ті прикмети, котрі відрізняють його від московського, або ліпше сказати загально великоруського стилю і не мають нічого спільного з північно російськими” (Щербаківський, Церкви на Бойківщині, 1913, с. 5).

Фотофіксація В. Щербаківським української церковної архітектури була важливим чинником в розбитті великоросійської штуки у привласненні чужих досягнень. (Рис. 7, 8, 9).

Рис.7. Дзвіниця, с. Бистрець Івано-Франківської обл., 1872 р. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ.

Рис.8. Вежа-дзвіниця з "підсябиттям". Топільниця. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 1685.

Рис.9. Хрести на цвинтарі в Тюдові. Світлина В. Щербаківського. Архів ІН НАНУ. НТШ інв. № 2232.

Необхідно вказати, що ще за життя В. Щербаківського його фотографії використовувались у різних виданнях без посилання на нього. Він пише про це так: "Замічу до речі, що в Історії Ігоря Грабаря представлено ще лемківську церкву з мого знимку, але без мого дозволу, і не вказано що се я

здіймав, а вказано ніби Марков” (Щербаківський, Церкви на Бойківщині, 1913, с. 12). Зауважимо, що і сьогодні автори наукових статей використовують світлини зі збірки музею НТШ, при цьому не вказують їх походження та автора.

Зазначимо, що В. Щербаківський розумів значення візуального матеріалу з архітектури і мистецтва для ствердження української ідентичності перед світовою спільнотою. Він запланував видати від дванадцяти до тридцяти альбомів, які би презентували шедеври українського дерев'яного мистецтва: дерев'яні церкви, іконостаси, різьблення. Візуальним матеріалом для цих видань мали буди малюнки В. Кричевського та його світлини. Це був грандіозний задум, який схвально оцінив директор Київського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівський. До цього видання В. Щербаківський хотів залучити історика, генеалoga й архівіста Вадима Модзалевського, який тоді готував працю “Український портрет XVII–XVIII ст.” (ІА НАНУ) та московського дослідника Олексю Новицького, який за завданням НТШ писав монографію про образотворчу спадщину Тараса Шевченка (ІР НБУВ).

Реалізувати В. Щербаківському вдалося лише перший альбом із цієї серії “Деревляне будівництво і різьба на дереві”, який був надрукований у Відні, на титульному аркуші місце видання зазначили Львів, Київ (Щербаківський, Українське мистецтво, 1913). Це видання було здійснено за фінансової допомоги Олександра Мишуги. Воно дало можливість демонструвати українське мистецтво перед цілою Європою.

Не будемо зупинятися на аналізі цього видання, оскільки воно одержало величезне зацікавлення читачів та дослідників українського мистецтва. На це видання було вісім рецензій, зокрема працівників НТШ. Археолог, мистецтвознавець та співробітник музею НТШ Володимир Гребеняк опублікував дві рецензії на альбом В. Щербаківського, в одній з яких він підкреслив, що “тепер виданий альбом є першим випуском задуманої публікації про українське мистецтво... Прегарні знімки в числі 177 дають вже досить повний погляд на творчість нашого народу в сім напрямі. Вони кладуть нам перед очі приміри цілком оригінальної архітектури, ні звідки не запозиченої, яка нігде не наводить собі рівної, архітектури справді чудової” (Гребеняк, 1913).

На це видання була рецензія історика українського мистецтва Дмитра Антоновича в часопису “Сяйво” під заголовком “Перед лице Європи”, в якій він вказав, що “елегантський томик знімків, добре зроблених на гарному папері, з українського дерев'яного будівництва і різьби по дереві улаштований п. Вадимом Щербаківським” поставив завдання “дати новий матеріал для українців і представити перед лице Європи характер українського дерев'яного будівництва і артистичної різьби по дереву” (Щербаківський В. М., Щербаківський Д. М., 2015, додаток IV).

Відкликнувся на це видання Методій Павловський, журналіст, кооперативний і громадський діяч родом з Київщини, який вказав, що “видання це, насправді розкішне не уступає кращим європейським зразкам в цьому році. Не треба тільки забувати, що виконано його не якоюсь офіційною чи громадською інституцією з великими матеріальними засобами й науковими силами, а й можна сказати, енергією і старанням однієї людини, яка мала на увазі не тільки наукові цілі, а й практичні завдання — дати матеріал для користування нашим архітекторам, художникам, кустарям, ремісниками т. ин.” (Павловський, 1913).

Негативна реакція на це видання була з боку російської імперії. Київський цензор у цьому альбомі побачив “пропаганду преступного политического сепаратизма, проповедь образования Соборной Украины, открыто ведомую в последнее время венской и львовской прессой” (Ульяновський, 1995, с. 95). Поширення альбому було дозволено в межах російської імперії за умови ліквідації карти України, що включала етнічні українські території незалежно від того, до складу яких держав вони на той час входили.

Анонімний російський рецензент в часопису “Старые годы” вказує, що “весьма жалко осуществление данного (издания. — *Я.Т.*) на языке, мало кому понятном, и с как бы нарочитым игнорированием именно русского читателя, так как текст изложено параллельно на “украинском” и по-французски” ([Рецензія], 1913).

Головний фондовик Музею НТШ Олекса Назаріїв (1880–1918), який упорядковував, описував і присвоював інвентарні номери, високо оцінив роботу В. Щербаківського на ниві поповнення фондів музею негативами.

О. Назаріїв є автором рецензії на монографію Щербаківського у “Записках НТШ”, у якій вказує, що в першому випуску “Українського мистецтва” “ми знаходимо дуже цінні деталі (напр. знімки з церков уже зруйнованих і т. и.) і гадаємо, що висловимо настрій всіх тих, хто хоч трохи цікавиться ся українським мистецтвом, коли зазначимо заслугу д. Щербаківського коло його впорядкування і видання” (Назаріїв, 1913, с. 218); “д. Щербаківський є автором дуже багатой і цінної збірки фотографічних знімків церков значної частини Галичини, з багатьох околиць Буковини й Угорської Руси (істноване сеї одинокої в своїм роді збірки, котра коштувала авторови великого накладу праці й часу, не є тайною, бо переховується вона в публичнім музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові). Доповнивши сю збірку ще трохи тим, чого її бракує (сьому могли б допомогти збірки наших музеїв, де-які приватні або й ще трохи власної праці автора), навіть зібравши з неї лише найхарактеристичніші взірці, ми мали би вже дуже цікаве і ріжносторонне представлене української народньої церковної архітектури бодай одної частини української етнічної території” (Назаріїв, 1913, с. 217).

Доречно відзначити, що із двадцяти світлин церков в альбомі п’ятнадцять та з чотирнадцяти дзвіниць десять — із Галичини. Негативи цих церков і дзвіниць збереглися і знаходяться в архіві Інституту народознавства НАНУ.

Українське та європейське суспільство початку ХХ ст. “сподівалося нетерпляче продовження цього коштовного видання” (К. Л., 1913). Видати В. Щербаківському інші альбоми, присвячені українському мистецтву і архітектурі, не вдалося, він зазнав переслідувань і мусів покинути Україну.

Необхідно згодитися із рецензентом О. Назаріївим і нарешті видати фотоальбом зафіксованих В. Щербаківським українських дерев’яних церков та фотоальбоми, присвячені народному мистецтву.

Висновки

Як фотограф В. Щербаківський залишив нам великий спадок негативів та світлин, на яких зафіксовані найкращі пам’ятки народної архітектури: церкви, хати, господарські споруди. Зафіксованим ним сакральні об’єкти є важливим джерелом для вивчення генези церковної архітектури, яке свідчить, що український народ має власні автентичні особливості формування образу сакральної споруди.

Світлини та негативи В. Щербаківського, які ілюструють генезу українського сакрального будівництва, є золотим фондом української мистецтвознавчої думки, візуальним документом, що використовували і будуть використовувати вчені у своїх працях. Вони пройшли випробування часом, далеко виходячи за межі візуальної презентації, це документ, який свідчить про велич української народної архітектури, яка створила важливий маркер означення української етнічної території, знищений та привласнюваний впродовж століть російськими окупантами України. Це саме робить Росія і сьогодні: нищить автентичні церкви, маркує взірцями російської імперської архітектури українську етнічну територію.

Сьогодні негативи, які збереглися у фондах ІН НАНУ є важливим документом у розвінчування російських фейків щодо походження української сакральної архітектури та привласнення її здобутків.

Необхідно також перейняти досвід В. Щербаківського щодо представлення “перед лице Європи” наших досягнень в архітектурі, публікувати праці на українській та англійській мові.

На основі опрацьованих світлин і негативів до 150-річчя з дня народження В. Щербаківського підготувати та видати альбом, присвячений шедеврам дерев’яної архітектури України.

Література та джерела

[Рецензія], 1913. *Старые годы*. 11–12, с.42–43.

Гнатюк, В., 1904. Слово на часі. *Діло*. 199, с.1.

Грабарь, И. 1914. Деревянное церковное зодчество Прикарпатской Руси. *История русского искусства: в 2 т.* Т. II. Москва: Изд-во И. Кнебель., с.361–376.

Гребеняк, В., 1913. Рец. на публ. В. Щербаківський. Українське мистецтво. I. Деревляне будівництво і різьба на дереві. Львів–Київ, 1913. *Літературно-науковий вісник*. Т. 64, кн. 10, с.188–190.

ІА НАНУ. — Ф. 9, спр. 168/М -568.

ІР НБУВ. Ф. XXXI, спр. 1506, арк. 1–136.

К. Л., 1913. Рец. на публ. Українське мистецтво. Ч. 1: Деревляне будівництво і різьба на дереві = L'architecture et la sculpture en bois / улаштував В. Щербаківський. Львів; Київ, 1913. *Літературно-науковий вісник*, 238.

Краткий отчет об экскурсии, совершенной летом 1904 г. по поручению Московского Археологического Общества студентом Вадимом Щербаковским для фотографирования церквей, 1908. Гр. Уварова, ред., 1908. *Труды тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе 1905*, Т. 2. разд. III. Москва, с.87–88.

Назаріів, О., 1913. Рец. на публ.: Українське мистецтво. I. Деревляне будівництво і різьба на дереві. Улаштував В. Щербаківський. Львів–Київ 1913. *Записки НТШ*, Т. CXVI, кн. IV, с.215–220.

Нестуля, С., 1995. М. Ф. Біляшівський і В. М. Щербаківський. *Полтавський археологічний збірник*, 4, с. 149–153.

Павличко, Я., 1995. Внесок Вадима Щербаківського в розбудову колекції Національного музею у Львові. *Полтавський археологічний збірник*, 4, с.105–115.

Павловський, М., 1913. [Рецензія]. *Рада*, 224.

Тарас, Я., 2007. *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект*. Львів: ІН НАНУ.

Тарас, Я., 2016. Михайло Зубрицький в історії храму села Мшанець. *Михайло Зубрицький. Зібрані твори і матеріали у трьох томах*, Т. 2, Львів: Літопис. с. 489–500.

Ульяновський, В., 1995. Вадим Щербаківський: життя, наукова діяльність, доля творчої спадщини. В: Щербаківський В. *Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці*. Київ: Либідь, с.5–101.

Франко, А. Д. та Франко, О. О., 2012. Аналіз документів та матеріалів особистого наукового архіву Вадима Щербаківського. *Вісник Інституту археології*, 7, с.62–74.

Щербаківський В. М. та Щербаківський Д. М., 2015. *Українське мистецтво: в двох томах з додатками*. Харків: Видавець Савчук О.О.

Щербаківський В., 1913. *Українське мистецтво. Ч. I: Деревляне будівництво і різьба на дереві*. Львів–Київ.

Щербаківський, В., 1909. *Архітектура у різних народів*. Львів: Накладом “Народного Слова”.

Щербаківський, В., 1910. *Архітектура у різних народів і на Україні*. Львів; Київ: Накладом автора.

Щербаківський, В., 1913. Церкви на Бойківщині. *Записки НТШ*. Т. CXIV, кн. II, с.5–24.

Щербаківський, В., 1906. Дерев'яні церкви на Україні і їх типи. *Записки НТШ*, Т. LXXIV, кн. 6, с.10–32.

Щербаковский В., 1904 К вопросу о типах старинных малорусских церквей. *Археологическая летопись Южной России*, 6, с.232–236.

References

[Retsenziya], 1913. *Staryye gody*. 11–12, s.42–43. [in Russian]

Franko, A. D. ta Franko, O. O., 2012. Analiz dokumentiv ta materialiv osobystoho naukovooho arkhivu Vadyma Shcherbakivskoho. *Visnyk Instytutu arkheolohii*, 7, s.62–74. [in Ukrainian]

Grabar', I. 1914. Derevyannoye tserkovnoye zochestvo Prikarpatskoy Rusi. *Istoriya russkogo iskusstva: v 2 t.* Т. II. Moskva: Izd-vo Í. Knebel', s.361–376. [in Russian]

- Hnatiuk, V., 1904. Slovo na chasi. *Dilo*. 199, s.1. [in Ukrainian]
- Hrebeniak, V., 1913. Rets. na publ. V. Shcherbakivskiy. Ukrainske mystetstvo. I. Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi. Lviv–Kyiv, 1913. *Literaturno-naukovyi visnyk*. T. 64, kn. 10, s.188–190. [in Ukrainian]
- IA NANU. — F. 9, spr. 168/M -568. [in Ukrainian]
- IR NBUV. F. XXXI, spr. 1506, ark. 1–136. [in Ukrainian]
- K. L., 1913. Rets. na publ. Ukrainske mystetstvo. Ch. 1: Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi = L'architecture et la sculpture en bois / ulashtuvav V. Shcherbakivskiy. Lviv; Kyiv, 1913. *Literaturno-naukovyi visnyk*, 238. [in Ukrainian]
- Kratkiy otchet ob ekskursii, sovershennoy letom 1904 g. po porucheniyu Moskovskogo Arkheologicheskogo Obshchestva studentom Vadimom Shcherbakovskim dlya fotografirovaniya tserkvey, 1908. Gr. Uvarova, red., 1908. *Trudy trinadtsatogo Arkheologicheskogo s"yezda v Yekaterinoslave 1905*, T. 2. razd. III. Moskva, s.87–88. [in Russian]
- Nazariiv, O., 1913. Rets. na publ.: Ukrainske mystetstvo. I. Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi. Ulashtuvav V. Shcherbakivskiy. Lviv-Kyiv 1913. *Zapysky NTSh*, T. CXVI, kn. IV, s.215–220. [in Ukrainian]
- Nestulia, S., 1995. M. F. Biliashivskiy i V. M. Shcherbakivskiy. *Poltavskiy arkheolohichnyi zbirnyk*. 4, s.149–153. [in Ukrainian]
- Pavlovskiy, M., 1913. [Retsenziia]. *Rada*, 224. [in Ukrainian]
- Pavlychko, Ya., 1995. Vnesok Vadyma Shcherbakivskoho v rozbudovu kolektsii Natsionalnoho muzeiu u Lvovi. *Poltavskiy arkheolohichnyi zbirnyk*, 4, s.105–115. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy V. M. ta Shcherbakivskiy D. M., 2015. *Ukrainske mystetstvo: v dvokh tomakh z dodatkamy*. Kharkiv: Vydavets Savchuk O.O. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy V., 1913. *Ukrainske mystetstvo*. Ch. I: Derevliane budivnytstvo i rizba na derevi. Lviv–Kyiv. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy, V., 1906. Dereviani tserkvy na Ukraini i yikh typy. *Zapysky NTSh*, T. LXXIV, kn. 6, s.10–32. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy, V., 1909. *Arkhitektura u riznykh narodiv*. Lviv: Nakladom “Narodnoho Slova”. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy, V., 1910. *Arkhitektura u riznykh narodiv i na Ukraini*. Lviv; Kyiv: Nakladom avtora. [in Ukrainian]
- Shcherbakivskiy, V., 1913. Tserkvy na Boikivshchyni. *Zapysky NTSh*. T. CXIV, kn. II, s.5–24. [in Ukrainian]
- Shcherbakovskiy, V., 1904. K voprosu o tipakh starinnykh malorusskikh tserkvey. *Arkheologicheskaya letopis' Yuzhnoy Rossii*, 6, s.232–236. [in Russian]
- Taras, Ya., 2007. *Sakralna dereviana arkhitektura ukrainsiv Karpat: kulturno-tradytsiinyi aspekt*. Lviv: IN NANU. [in Ukrainian]
- Taras, Ya., 2016. Mykhailo Zubrytskyi v istorii khramu sela Mshanets. *Mykhailo Zubrytskyi. Zibrani tvory i materialy u trokh tomakh*, T. 2, Lviv: Litopys. s.489–500. [in Ukrainian]
- Ulianovskiy, V., 1995. Vadym Shcherbakivskiy: zhyttia, naukova diialnist, dolia tvorchoi spadshchyny. V: Shcherbakivskiy V. *Ukrainske mystetstvo: Vybrani neopublikovani pratsi*. Kyiv: Lybid, s.5–101. [in Ukrainian]

Yaroslav Taras

Professor, Architecture and Conservation Department,

Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

e-mail: etnomod@ukr.net

orcid: 0000-0001-7241-9466

THE VISUAL HERITAGE OF VADYM SHCHERBAKIVSKYI IS THE PRIMARY SOURCE FOR THE STUDY OF THE GENESIS OF UKRAINIAN SACRED CONSTRUCTION, FOLK ART AND ETHNOGRAPHY (BASED ON ARCHIVAL MATERIALS OF THE INSTITUTE OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE)

© Taras Ya., 2023

Photographs and negatives of V. Scherbakivskyi are an important source for studying the genesis of Ukrainian sacred construction, architecture, folk art, and ethnography. They are the basis for the restoration of the artistic tradition, remain relevant, and go far beyond the boundaries of historiographical discourse.

The goal is to publicize and analyze information about Vadym Shcherbakivskyi's negatives, which are stored in the funds of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, to show his familiarity with photographic practice, to highlight their value for architecture, folk art, ethnology, and church history.

The object of the study is the legacy of V. Scherbakivskyi's negatives, collected by the Museum of the National Academy of Sciences. The subject is the practice of using visual material by Vadym Shcherbakivskyi to study the genesis of Ukrainian sacred construction, folk art, ethnography and to restore the artistic tradition.

Methods: comparative-historical analysis is used for the reconstruction, study and research of certain ethnographic territories of Ukraine; synchronous and diachronic — to characterize the content variability of its photo-fixation, its use for building the genesis of Ukrainian sacred architecture and its origin.

The article highlights the cooperation of V. Shcherbakivskyi with the National Academy of Sciences, his scientific research in Galicia at the beginning of the 20th century. and in the Poltava region, it is shown how the collected visual sources allowed V. Shcherbakivskyi to assert the existence of an independent "Ukrainian church style", that the Ukrainian artistic tradition is a confirmation of national identity, it is highlighted how his photo-fixation of Ukrainian church architecture became an important factor in the breakdown of the Great Russian piece in appropriation other people's achievements.

It is shown how visual sources serve as artifacts for the study of architecture, folk art, ethnology and Church history, the tasks set for the processing and digitization of photos and negatives of V. Shcherbakivsky and the publication of an album for the 150th anniversary of his birth.

Keywords: Vadym Shcherbakivskyi, Scientific Society named after Shevchenko, Museum of the National Academy of Sciences, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Boykivshchyna, Hutsulshchyna, Zakarpattia, Pokuttia, the genesis of Ukrainian sacred architecture.